

5. World Values Survey (WVS) : Междунар. исследовательская программа, посвящ. научному и академическому изучению социальных, политических, экономических, религиозных и культурных ценностей людей в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>. – Дата доступа: 09.04.2021.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ СІНАНІМІЗАЦЫЯ Ў НЯСВІЖСКИМ КАТЭХІЗІСЕ 1562 г. СЫМОНА БУДНАГА

І. П. Клімаў,

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускай і замежнай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў*

У старабеларускіх творах навуковай і рэлігійнай тэматыкі ўжывалася шмат іншамоўных тэрмінаў і слоў, якім неабходна было даваць тлумачэнне, па магчымасці сціслае. Найбольш простым сродкам дзеля гэтага служылі пары сінонімаў, калі значэнне аднаго слова (часта чужыннага) паўтаралася (і такім чынам тлумачылася) іншым словам або ідыёмай. Такія канструкцыі ў сінтаксічных адносінах былі заўжды бінарнымі (парнымі), г. зн. складаліся толькі з двух кампанентаў (слоў ці ідыём).

Падобны стылістычны сродак актыўна ўжываў яшчэ Ф. Скарына ў сваіх прадмовах да біблейных выданняў. Не менш актыўна тлумачальную сінанімізацыю выкарыстоўваў і пратэстант Сымон Будны ў сваім кірылічным Нясвіжскім катэхізісе (далей – НК), надрукаваным у 1562 г. Аўтар працаваў з багатай тэалагічнай тэрміналогіяй і рэлігійнай лексікай, а таксама з рознымі моўнымі стыхіямі – старабеларускай, царкоўнаславянскай, польскай і нават лацінскай і грэчаскай. Усё гэта патрабавала тлумачэння і перакладу, аднак жанр катэхізіса і фармат невялікага выдання змушалі рабіць тое максімальна эканомным спосабам. Таму тлумачальная сінанімізацыя стала адметнай рысай твора Буднага – такіх пар адзначана ў помніку больш за 200 (дакладную лічбу цяжка прывесці з прычыны спрэчных выпадкаў).

У тлумачальных парах НК выступаюць часта (але не абавязкова) іншамоўныя словы (незалежна ад ступені іх уваходжання

ў мову і генетычнай блізкасці да старабеларускай мовы). Тлумачэнне ў помніку магла зазнаваць як іншаславянская (польская, царкоўнаславянская), так і неславянская лексіка. Але цікава, што тлумачэнне ў парах можа рабіцца з дапамогай не толькі агульнаславянскай ці беларускай лексікі, але таксама паланізмаў і царкоўнаславянскіх сродкаў – верагодна, менш рэдкіх, на думку Буднага, параўнальна з асобнымі іншамоўнымі словамі. Ва ўмовах адсутнасці нарматываў кніжна-пісьмовай старабеларускай мовы розныя іншаславянскія (а часам нават неславянскія) словы маглі ў кантэксце служыць тлумачэннем для розных слоў.

Аднак у НК далёка не ўсе іншамоўныя ці рэдкія словы атрымлівалі тлумачэнне наогул (напрыклад: *потуріоны* 13^п, *дыскосы* 49, *аптыкары і барбыры* 76а). Трэба, напэўна, меркаваць, што значэнні такіх слоў, на думку Буднага, былі або вядомыя чытачам, або тлумачэнне гэтых слоў не было важным аўтару ў дадзеным кантэксце.

Галоўнай прыкметай тлумачальных сінанімізацый у старабеларускім пісьменстве з'яўляецца сінтаксічная сувязь паміж кампанентамі пары: яны звязваюцца раздзяляльнымі злучнікамі *або, альбо, или* ці далучальна-тлумачальнымі словамі і словазлучэннямі кшталту *то есть, сиречь*, якія выступаюць у функцыі злучнікаў. Пры гэтым кірунак семантычных адносін паміж кампанентамі пары (які кампанент тлумачыць значэнне якога) часта немагчыма вызначыць. Ды і наўрад ці гэта мае сэнс, калі кампаненты ў тлумачальнай пары даводзіцца лічыць поўнымі сінанімамі, а значыць, фактычна эквівалентамі адзін аднаго.

Ад тлумачальных пар сінанімаў трэба адрозніваць блізкія, але ўсё ж не тоесныя ім удакладняльныя пары, дзе адносіны паміж кампанентамі не эквівалентныя, напр.: *Хс̃ есть ерей або архиерей* 122а.

Класіфікацыю тлумачальных сінанімічных пар у НК застаецца ажыццяўляць паводле толькі аднаго фармальнага крытэрыю – структурнага. Сінанімы ў тлумачальных парах могуць быць выражаны або 1) адным словам, або 2) словазлучэннем, у апошнім выпадку гэта, як правіла, ідыёма (і часта – тэрмін), які пададзены некалькімі словамі. Парадак кампанентаў у пары, як было паказана, ніякага значэння не мае і вызначаўся, відаць,

толькі жаданнем аўтара, яго стылістычнымі схільнасцямі. Таксама кожны кампанент тлумачальнай пары можа мець пры сабе залежнае слова (звычайна азначэнне), а таксама, у сваю чаргу, залежаць ад іншага слова (дапаўнення ці дзеяслова).

Паводле генетычнай прыналежнасці класіфікацыю лексікі ў тлумачальных парах НК правесці ўжо нашмат складаней. У такіх парах фактычна спалучаюцца словы рознага моўнага паходжання, таму падобныя выпадкі цяжка разглядаць як спробы тлумачэння менш вядомай лексікі з дапамогай больш вядомай, напрыклад неславянскай з дапамогай іншаславянскай (польскай, царкоўнаславянскай), або наадварот. Хаця ў помніку трапляюцца прыклады пар з беларускай ці агульнаславянскай лексікай, але шмат пар, дзе побач з не-ці іншаславянскай лексікай выступаюць і паланізмы або царкоўнаславянскія словы. Аднак наўрад ці трэба думаць, што адны іншамоўныя словы былі менш рэдкія і лепш вядомыя тагачасным чытачам параўнальна з іншымі. Нормы старабеларускай мовы на любым этапе яе існавання дапушчалі функцыянаванне польскай і царкоўнаславянскай лексікі побач ці паралельна з агульнаславянскай і ўласна беларускай. Хутчэй за ўсё ў эпоху стварэння НК значная частка іншаславянскай лексікі ўжо была інтэгравана ў лексічную сістэму старабеларускай мовы і не ўспрымалася як чужынная ці незразумелая.

1. Пары з адным словам у кожным кампаненце, такія пары можна падзяліць на некалькі відаў у залежнасці ад этымалогіі кампанентаў:

а) неславянскі + неславянскі: *Грѣки, або Еллини* 43а, *суботой или шабасомъ* 44а і інш.;

б) неславянскі (грэцызм ці лацінізм) + славянскі: *дѣсАто-словисѣмъ, по грѣчески декалогосъ* 2, *образы пакъ або, аeko е зо-воуѣ, иконы* 11а, *Анѣпата або наместѣника* 58, *Екклезиасто^м, то естѣ, казнодѣемъ* 64, *ѣчилища або схолы* 65а, *Тыраннѣ, или мучитель* 80, *ѣчилища или школы* 92а, *Ерес или жерьѣци* 121, *ЕреА или сѣнѣника* 122а і інш.;

в) царкоўнаславянскі + польскі: *блѣгодареніе или дѣкованье* 17а, *совестѣ или сумненье* 17а, *смиреномудрїем или покорою* 28а, *всѣкие недуги або хворобы исцелѣючи* 47, *мзды, або за-платы своеА* 50а, *азычески^х а поганьскихъ народов* 56а, *за млѣть, або за милосердые* 58а, *васьни або гнѣву* 76а, *не любыдей,*

або не чужоложь 82а, Гасло или сложеніє 110, плоть або тѣло 115а, смиреніа или покори 177, брань или валка 178 і інш.;

г) царкоўнаславянскі + беларускі або агульнаславянскі: владыкамъ або господаромъ своимъ 54, вл^дчество или ур^дадъ 57, естество або прироженіє 60а, Брань пакъ или война 66а, сынми або ч^дды своими 124, оумерших или оусопших 169а, брашно или корменіє 197, животъ или житіє 197 і інш.;

д) польскі + беларускі ці агульнаславянскі: за насто^дищуую нужу, або а^ко по просту значней сказати можемо, Про насто^дищу потребу 32а, мирскихъ або светьски^х 38а, мирю або поко^д 58, миръ, або покой 66а, миръ или покой 66а, 194а, мира або поко^д 66а, мир или свѣтъ 108а, мастераства або ремества а^кога побожнога 61, безъ освѣченъ^д или безъ науки 174 і інш.;

е) беларускі ці агульнаславянскі + беларускі ці агульнаславянскі: законъ або заповѣди 1а, лихоиманіє або лакомство 5, вольхвовъ. То есть, чародеиниковъ ба, не ω^m н^дль, ани ω^m ставиль 11, оугоженіє, то есть служба 11а, врачъ былъ, тоє есть лекаръ 13а-14, вотще, або напрасно 16а (але: вотще 22а), губили и выкорен^дли 16а, кл^дтвы або прис^дгы захованьє 17а, кл^дтвы, або а^ко тепер зовуть, прис^дгы 22а (сведчанне пра нядаўняе ўваходжанне ў маўленне – слова ўспрымалася як паланізм?), кл^дтва есть служба або поклонъ б^гу 23а, ω кл^дтвѣ, або ω прис^дзе 36, кто бы блюзнилъ или проклиналъ 36, за бракъ, або женитву 33, пл^д або пожитокъ 33а, второю або другою 44, (израильтяне) ω образовали або значили 46, суботы толико // собразовалы, або значилы 46а-47, позванъ^д або повинностей свои^х 57а, лихоимци, або лупежники 57а, на збытокъ, або на пыху 57а, по^дданный, або слуга 58а, наказаньє або караньє 60а, 62а, О выхованью або выживенью 60а, вопиеть, або кличетъ 64а, именіа, або доходы 92а, або приходы, або именъ^д 92а, именъє або маетность 92а, спасъ, или спаситѣль 162а, о вѣчныє или дѣховныє рѣчи 178, брака или женитвы 224а і інш.

2. Пары са словазлучэннем можна падзяліць толькі на два віды, зноў жа ў залежнасці ад этымалогіі кампанента:

а) неславянскі: сложеніє вѣри, или символонъ 110; У символе або зложенью Аїльским 130а, Киріаки имера, то є^{см}, днѣ гдѣнъ 45а, ω ныхъ стари^х христіанъ, то // есть Апостоловъ 41а-42 і інш.;

б) славянскі: къ ω держанью неба или вѣчного живота 32, оглашеніє, или гласомъ ученіє; прожновати или ничего не тво-

риту 38, полевати, або звѣрь ловити 48, живити а выхованье давати 50, о бѣговестованью або о бѣгодати божіей 61, чада або молодые люди 73а, драбы, или людѣ служебный 79а, ω^м ро-ва сухого, то есть, ω^м роспачи 141 (гаворка тут ідзе о духовных ровѣхъ), Мають и нечѣтливій хлѣб, то есть наоуку 197а і інш. Сюды належаць і даволі рэдкія выпадкі – з двума слова-злучэннямі ў абодвух кампанентах пары: сьбѣралисА даматип хлѣба, то есть вечерю гдню чинитип 42б, о дховный хлѣбъ, то есть о слово божіе просимъ 197а і інш.

Праведзены аналіз тлумачальных пар НК паказвае, што Будны з іх дапамогаю імкнуўся да вырашэння не толькі семантычных задач (высвятленне семантыкі малавядомых слоў і тэрмінаў), але і стылістычных. Пра гэта сведчыць высокая частотнасць, нават рэгулярнасць некаторых пар (напрыклад, *миръ – светъ* і вытв.), тлумачыць, чые кампаненты, не было ніякай патрэбы. Верагодна, Будны, сінанімізуючы асобныя словы і тэрміны, такім чынам ставіў нейкія педагагічныя мэты: паспрыць запамінанню і засваенню рэлігійнай тэрміналогіі і лексікі. (Фармальна НК прызначаўся для навучання дзяцей.)

Не выключана, што частае ўжыванне парнай сінанімізацыі мела на мэце таксама стварыць у чытача ўражанне пра НК як высока навуковы тэкст. Магчыма, што схільнасць Буднага да тлумачальнай сінанімізацыі адлюстроўвае яго казнадзейскі вопыт ці звычку, калі прамоўца сінанімізаваў тэрміны і сэнсава важныя словы дзеля лепшай рэцэпцыі сказанага з боку аўдыторыі.

СОВРЕМЕННОЕ ГОРОДСКОЕ ПРОСТРАНСТВО И КУЛЬТУРА: ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ (по работе Э. Холла «Скрытые размеры»)

Ю. И. Кнатько,

*кандидат культурологии, доцент кафедры культурологии
Белорусского государственного университета культуры и искусств*

Современное городское пространство – сложное и многокомпонентное явление, включающее в себя различные социальные, этнические, классовые группы населения, архитектуру